

ΜΠΟΝΧΕΦΕΡ

ΕΡΙΚ ΜΕΤΑΞΑΣ

ΜΠΟΝΧΕΦΕΡ

Ο ΘΕΟΛΟΓΟΣ ΠΟΥ ΕΝΑΝΤΙΩΘΗΚΕ ΣΤΟΝ ΧΙΤΛΕΡ

Πρόλογος στην ελληνική έκδοση:
Στέφανος Καβαλλιεράκης

Μετάφραση:
Βασιλική Πατρίκη-Γκολφίνου

Επιμέλεια έκδοσης:
Βασίλης Αργυριάδης

Ἐν πλῶ

Τίτλος πρωτοτύπου: *Bonhoeffer* (abridged edition)

© Eric Metaxas

*Published by arrangement with Thomas Nelson, a division
of HarperCollins Christian Publishing, Inc*

© (Για την ελληνική γλώσσα) Εκδόσεις Έν πλῶ

Κολοκοτρώνη 49, Αθήνα 105 60

Τηλ.: 210 3226343 - Fax: 210 3221238

e-mail: info@enploeditions.gr

www.enploeditions.gr

www.facebook.com/enploeditions.gr

Α΄ έκδοση: Απρίλιος 2017

ISBN: 978-960-9550-98-7

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ντήτηριχ Μπονχέφερ:
Η εξιλέωση ενός έθνους
~11~

Πρόλογος
~17~

Οικογένεια και παιδική ηλικία
(1906-1922)
~25~

Ο φοιτητής Μπονχέφερ
(1923-1927)
~57~

Μεταξύ άμβωνος και έδρας
(1928-1929)
~75~

Στην Αμερική και πίσω πάλι
(1930-1932)
~91~

Ναζιστική θεολογία
και η Αρχή του Φύρερ
(1933)
~111~

Ο αγώνας της Εκκλησίας
(1933-1935)
~139~

Τσιγγκστ και Φινκενβάλντε
(1935-1937)
~175~

Η μεγάλη απόφαση
(1938-1939)
~213~

Από την ομολογία στη συνομωσία
(1940-1942)
~249~

Ο ερωτευμένος Μπονχέφερ
(1942-1943)
~273~

Φυλακές Τέγκελ, κελί 92
(1942-1945)
~297~

Στον δρόμο για την ελευθερία
(1945)
~343~

Επίλογος
~369~

Σημειώσεις
~375~

*«Τούτο δέ ἐστι τό θέλημα τοῦ πέμψαντός με, ἵνα πᾶς
ὁ θεωρῶν τόν υἱόν καί πιστεύων εἰς αὐτόν ἔχῃ ζωήν
αἰώνιον, καί ἀναστήσω αὐτόν ἐγώ τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ».*

(Ἰω. στ' 40)

Ντήτριχ Μπονχέφερ: Η εξιλέωση ενός έθνους

Ένα από τα σημεία που αποτελούν ακόμα ανοικτό πεδίο έρευνας και προκαλούν ποικίλες συζητήσεις στην ιστορία του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου, αφορά στη στάση του Γερμανικού λαού κατά την περίοδο του ναζιστικού καθεστώτος και στη μεγάλη και σχεδόν καθολική στήριξη που του παρείχε. Το παλαιό καθεστώς, που έδινε την τελευταία του μάχη να διατηρηθεί στην εξουσία μέσω της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, είχε άρρηκτα συνδεθεί με την ήττα του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου, την ταπείνωση της συνθήκης των Βερσαλλιών αλλά και την οικονομική εξαθλίωση. Η πορεία των Ναζί δεν ήταν απλά μια πορεία ανάληψης της εξουσίας στη Γερμανία, αλλά, όπως εύστοχα έχει επισημάνει ένας εκ των σημαντικότερων ιστορικών του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου, ο Ρίτσαρντ Έβανς, μια πορεία για την «κατάκτηση της καρδιάς και του μυαλού ενός έθνους».

Δεν ήταν λοιπόν μόνο οι παραδοσιακές ελίτ που υποτάσσονταν στο νέο καθεστώς, ακολουθώντας τους στρατιωτικούς, τους πολιτικούς ή τα εργατικά σωματεία. Η υποταγή και η συστράτευση στο νέο καθεστώς αφορούσε τους πάντες, ακόμα και την Εκκλησία: «Είναι λόγω του Χίτλερ που έγινε αισθητός ανάμεσα μας ο Χριστός, ο δρόμος που το Άγιο Πνεύμα και η θέληση του Θεού επέλεξαν για να

έρθει κοντά στον Θεό ο Γερμανικός λαός», δήλωνε ο Γερμανός πάστορας Χέρμαν Γκρούνερ, προεξοφλώντας τη νέα «Γερμανική Χριστιανοσύνη», που συνέπλεε με τον ναζισμό, αγνοώντας την παγανιστική και μυστικιστική καταβολή του τελευταίου αλλά και τις συχνές απαξιωτικές αναφορές του ίδιου του Χίτλερ για τον Χριστιανισμό, τον οποίο θεωρούσε μια «θρησκεία της μαλθακότητας».

Η γοητεία του νέου καθεστώτος έμοιαζε ακαταμάχητη ακόμα και σε ψύχραιμους (θεωρητικά) εξωτερικούς παρατηρητές. Έτσι ο Αμερικάνος πρέσβης στο Βερολίνο Γουίλιαμ Ντόντ, λίγους μήνες μετά την άνοδο του Χίτλερ στην εξουσία, τον Αύγουστο του 1933, γράφοντας με «αντικειμενικότητα» προς τον ίδιο τον Ρούσβελτ, επεσήμαινε ότι αν και δεν ενέκρινε την κακομεταχείριση των Εβραίων και την προσπάθεια του Χίτλερ να αποκαταστήσει την στρατιωτική ισχύ της χώρας, θεωρούσε «θεμελιακό» δικαίωμα κάθε λαού να κυβερνά τον εαυτό του· και οι υπόλοιποι λαοί θα πρέπει να δείχνουν υπομονή, ακόμα και όταν γίνονται μάρτυρες σκληρότητας και αδικίας. Και κατέληγε: «Δώστε στους ανθρώπους μια ευκαιρία να δοκιμάσουν τα σχέδια τους». Λίγους μήνες αργότερα θα συνειδητοποιήσει την τρομακτικά εσφαλμένη αρχική του εκτίμηση.

Υπήρχε τάχα κάποια αντίσταση στη ναζιστική θύελλα, η οποία υποσχόταν επάνοδο στο μεγαλείο, αποκατάσταση ισχύος και εκδίκηση; Ένας εικοσιεξάχρονος πάστορας, λέκτορας της συστηματικής

θεολογίας στο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου, ο Ντήτριχ Μπονχέφερ, δύο μόλις μέρες μετά την άνοδο του Χίτλερ στην εξουσία (με δημοκρατικές διαδικασίες) στις 30 Ιανουαρίου 1933, κάνει μια ραδιοφωνική εκπομπή και καταφέρεται εναντίον του Φύρερ και του καθεστώτος του. Η εκπομπή διακόπτεται στον «αέρα». Η φωνή αυτή δεν συγκροτεί απλά μια παραφωνία αλλά μια τραγική εξαίρεση, που ήδη ρισκάρει τη ζωή της θανάσιμα. Και όχι μόνο αυτό, ο Μπονχέφερ, λίγο αργότερα, τον Μάρτιο του 1933, εκδίδει ένα εμβληματικό έργο, *Η Εκκλησία και το Εβραϊκό ζήτημα*, όπου πολύ έγκαιρα προειδοποιεί για αυτά που θα επακολουθήσουν αλλά και για τη στάση που θα πρέπει να έχει η Εκκλησία απέναντι στο ζήτημα. Η παραμονή του στην Αμερική λίγα χρόνια πριν, η επαφή του με τις αφροαμερικανικές προτεσταντικές κοινότητες, τον είχαν ευαισθητοποιήσει γύρω από το θέμα της καταπίεσης των μειονοτήτων. Ήταν όμως και το οικογενειακό του περιβάλλον που συνετέλεσε αποφασιστικά σε αυτή του τη στάση – η ιστορία της 90χρονης γιαγιάς του, που εξακολουθεί όπως πάντα να αγοράζει στο εβραϊκό κατάστημα που συνήθιζε, παρά τις απαγορεύσεις των Ναζί, είναι από τις πιο έντονες συγκινησιακά σκηνές του βιβλίου.

Τη ζωή αυτού του πάστορα, του λουθηρανού μεν αλλά ανένταχτου επί της ουσίας σε κάποια προτεσταντική ομολογία, είναι που παρακολουθεί η βιογραφία του ελληνοαμερικανογερμανού Έρικ Μετα-

ξά. Ο ίδιος ο συγγραφέας –μια προσωπικότητα που παρεμβαίνει στο δημόσιο λόγο στις ΗΠΑ για θρησκευτικά, ιστορικά αλλά και πολιτικής φύσεως ζητήματα– έχει επίσης μια σύνθετη θρησκευτική συγκρότηση: Παρότι γεννημένος και μεγαλωμένος σ' ελληνορθόδοξο περιβάλλον, δεν επιμένει εμμονικά στις όποιες διαφορές των χριστιανικών δογμάτων αλλά στο πανανθρώπινο μήνυμα του Χριστιανισμού, που ο Μπονχέφερ τόλμησε να εκπέμψει σε δύσκολους καιρούς.

Η βιογραφία –είδος τόσο υποτιμημένο στα καθ' ημάς ή εργαλειακά υποταγμένο– γίνεται στα χέρια του Μεταξά υπόδειγμα μεθοδικότητας. Ο συγγραφέας παρακολουθεί με θαυμαστή χρονική και γεγονοτολογική ακολουθία την πορεία της ζωής του προτεστάντη πάστορα και δεν μπαίνει στον πειρασμό της υποταγής στο εκρηκτικό και γεμάτο γεγονότα ιστορικό πλαίσιο. Ο Μεταξάς μένει πιστός στον στόχο του και δεν υποκύπτει σε παρεκκλίσεις. Θέλει να αναδείξει αυτή τη ζωή, αυτή τη διαφορετικότητα που δεν δίστασε να υψώσει το ανάστημά της, να μείνει πιστή στις αρχές της και να οδηγηθεί στη διάβαση του δικού της Γολγοθά μέχρι το τελικό μαρτύριο.

Οι παρεκβάσεις του είναι περιορισμένες, όπως για παράδειγμα η εξαιρετικά εμπεριστατωμένη αναφορά του στην δημιουργία των «Γερμανών Χριστιανών» από το ναζιστικό καθεστώς, μιας ομάδας που αυτοπροβλήθηκε ως ο αντίπαλος πόλος του

Ιουδαϊσμού, συμβάλλοντας έτσι στο ευρύτερο κλίμα κατά των Εβραίων.

Τι ήταν τελικά ο Μπονχέφερ; Συντηρητικός; Φιλελεύθερος; Καλός χριστιανός, ηθικιστής; Ο Μεταξάς δεν δίνει και δεν θέλει να δώσει εύκολες απαντήσεις. Δεν τον ενδιαφέρει να τον εντάξει σε παραδοσιακές ή «κατανοητές» συσσωματώσεις. Τον ενδιαφέρει να καταλάβει τον άνθρωπο εκείνο που δεν πίστευε στην ελαστικότητα του χριστιανισμού, αλλά επέμενε στην τήρηση των Ιερών Μυστηρίων, στην τήρηση της εκκλησιαστικής τάξης, στην πραγματική μετάνοια. Θέλει να καταλάβει τον άνθρωπο που μία από τις αγαπημένες του φράσεις ήταν ότι «δεν αρκεί να βάζουμε επιδέσμους στις πληγές αυτών που έχουν βρεθεί κάτω από τις ρόδες της αδικίας, αλλά να οδηγήσουμε την ακτίνα μόνη της πίσω στη ρόδα».

Αν και δεν τον ενδιαφέρει λοιπόν η πολιτική ή φιλοσοφική πλαισίωση και τεκμηρίωση του Μπονχέφερ, εντούτοις τον ενδιαφέρει απόλυτα ο μετασχηματισμός του: το πώς από πάστορας γίνεται προφήτης των τραγικών συνεπειών που επιφέρει η άνοδος του νέου καθεστώτος· πώς από ειρηνιστής, που πάλευε μέσα από το κήρυγμά του και προέβαλλε πολιτική αντίσταση, γίνεται άνθρωπος της δράσης στο πεδίο, άνθρωπος που δεν διστάζει να αναλάβει ιδιότητα διπλού κατασκόπου, με σκοπό την ανατροπή του ίδιου του Χίτλερ· και πώς στο τέλος φτάνει να αναπτύξει μια δική του θεολογική

αντίληψη, που επιβάλλει το μαρτύριο ως μέσο προσέγγισης του Θεού – κάτι που τον οδηγεί και στο τελευταίο στάδιο της ζωής του, εκείνο του Μάρτυρα.

Μάρτυρας; Εκατομμύρια άνθρωποι εκτελέστηκαν από τους Ναζί –με φρικτό τρόπο ενίοτε– τι είναι αυτό που κάνει ειδικά τον Μπονχέφερ μάρτυρα; Αυτό είναι ίσως και το πιο ιντριγκαδόρικο κομμάτι της βιογραφίας του Μεταξά – είναι η στιγμή της «αποθέωσης» του Μπονχέφερ από τον συγγραφέα: Ο Μπονχέφερ δεν ανεβαίνει στο ικρίωμα για την προσωπική του εξιλέωση· στους ώμους του σηκώνει έναν ολόκληρο λαό. Η απόλυτα ορθολογική βιογραφία του Μπονχέφερ δεν είναι μία, στην πραγματικότητα, αλλά δύο: εκείνη του ανθρώπου και εκείνη ενός αγίου ή ενός επι γης προφήτη ή ίσως ακόμα και του ίδιου του Χριστού, που οι δύο φύσεις του συναντώνται τελικά στο τόπο του μαρτυρίου, για να προσέλθουν μαζί στη Βασιλεία των Ουρανών αναλαμβάνοντας την εξιλέωση ενός ολόκληρου έθνους!

Στέφανος Καβαλλιεράκης

*Ιστορικός, Δρ. Μεσογειακών και Ανατολικών Σπουδών,
Πανεπιστήμιο Στρασβούργου*

Πρόλογος

*Αν και μας πιέζουν από παντού δεν μας καταβάλλουν.
Βρισκόμαστε σε αδιέξοδο, αλλά δεν απελπιζόμαστε.
Μας καταδιώκουν, ο Θεός όμως δεν μας εγκαταλείπει.
Μας ρίχνουν κάτω μα δεν χάνουμε τον αγώνα. Συνεχώς
υποφέρουμε σωματικά μετέχοντας έτσι στον θάνατο
του Κυρίου Ιησού, για να φανερωθεί στο πρόσωπό μας
η ζωή του αναστημένου Ιησού. Δηλαδή είμαστε ζωντα-
νοί, αλλά εκθέτουμε συνεχώς τον εαυτό μας στον θάνα-
το για χάρη του Ιησού, ώστε να φανερωθεί στο θνητό
μας σώμα η ζωή του Ιησού.*

B' Κορ. 4:8-12

Λονδίνο, 27 Ιουλίου 1945. Η ειρήνη είχε επι-
τέλους επιστρέψει στην Ευρώπη. Το διε-
στραμμένο πρόσωπο της ηπείρου, που είχε αρχίσει
να γίνεται οικείο, είχε πλέον εκδιωχθεί. Είχαν ήδη
περάσει δύο μήνες από τη λήξη του πολέμου. Ο
αρχιναζί τύραννος πήρε ο ίδιος τη ζωή του στα
χέρια του, αυτοκτονώντας σ' ένα τσιμεντένιο κατα-
φύγιο κάτω από τα ερείπια της πρωτεύουσάς του,
και οι Σύμμαχοι ανακηρύχθηκαν νικητές.

Η ζωή στη Μεγάλη Βρετανία ξανάβρισκε σιγά-
σιγά τους ρυθμούς της. Κατόπιν ήρθε το καλοκαίρι,
θαρρείς και περίμενε στην ουρά αδημονώντας.
Ήταν το πρώτο ειρηνικό καλοκαίρι μετά από έξι
χρόνια. Αλλά οι αναμνήσεις ήταν νωπές και ανα-
δύονταν διαρκώς, λες κι ήθελαν να αποδεικνύουν
συνέχεια πως ό,τι πέρασε δεν ήταν όνειρο ή εφιάλ-
της. Κι ήταν αναμνήσεις φριχτές, όπως καθετί που

συνέβη τα προηγούμενα έξι χρόνια. Ενίοτε ήταν και χειρότερες. Το πρώτο διάστημα αυτού του καλοκαιριού, κατέφθαναν ολοένα τα φρικαλέα νέα των στρατοπέδων του θανάτου, μαζί με τις απροσμέτρητες θηριωδίες που οι Ναζί επιφύλαξαν στα θύματά τους, στα κατά τόπους κολαστήρια της βραχύβιας αυτοκρατορίας τους.

Φήμες για όλα αυτά κυκλοφορούσαν καθόλη τη διάρκεια του πολέμου, αλλά τώρα η πραγματικότητα επιβεβαιωνόταν από φωτογραφίες, από τα «επίκαιρα» που πρόβαλαν οι οθόνες των κινηματογράφων κι από τις μαρτυρίες των στρατιωτών που απελευθέρωναν τα στρατόπεδα τον Απρίλιο, κατά τις τελευταίες μέρες του πολέμου. Κανείς δεν ήξερε και κανείς δεν μπορούσε να φανταστεί τόση και τέτοια φρίκη – παραήταν μεγάλη για να μπορεί να την αφομοιώσει το κουρασμένο από τον πόλεμο βρετανικό κοινό. Κάθε αηδιαστική λεπτομέρεια επιβεβαίωνε ξανά και ξανά το μίσος των Άγγλων για τους Γερμανούς. Το κοινό παραπατούσε μπροστά στην ίδια την κακία του κακού.

Στην αρχή του πολέμου, ήταν εφικτό να διαχωρίσεις τους Ναζί από τους Γερμανούς και να αναγνωρίσεις ότι δεν ήταν όλοι οι Γερμανοί ναζιστές. Όσο όμως η σύγκρουση των δύο εθνών συνεχιζόταν και οι θάνατοι των γιων, των αδελφών και των πατεράδων πολλαπλασιάζονταν, η διαφορά γινόταν ολοένα και πιο δύσκολη. Στο τέλος, εξανεμίστηκε ολωσδιόλου. Ο πρωθυπουργός Ουίνστον Τσώρτσιλ,

συνειδητοποιήσει πως αν ήθελε να νικήσει γρήγορα τον εχθρό και να τερματίσει τον αδυσώπητο εφιάλτη, το καλύτερο που είχε να κάνει ήταν να ανακατέψει Ναζί και Γερμανούς σε ένα ενιαίο μισητό μείγμα, ικανό να αποτελέσει το αναγκαίο καύσιμο για το πολεμικό σθένος των Βρετανών.

Όταν οι Γερμανοί που εργάζονταν για την ήττα του Χίτλερ και των ναζιστών, ήρθαν σε επαφή με τον Τσώρτσιλ και τη βρετανική κυβέρνηση, ελπίζοντας να λάβουν βοήθεια στην προσπάθειά τους να νικήσουν τον κοινό εχθρό εκ των έσω –ελπίζοντας συνάμα να διακηρύξουν στον κόσμο πως κάποιοι Γερμανοί ήταν παγιδευμένοι μέσα στο Γ΄ Ράιχ κι ένιωθαν όπως κι οι άλλοι έξω από αυτό– συνάντησαν την απόρριψη. Κανείς δεν ενδιαφερόταν για τις προτάσεις τους. Ήταν πολύ αργά. Δεν μπορούσαν να συμμετέχουν σε τέτοια κακά κι όταν θα ήταν βολικό, θα προσπαθούσαν να εγκαθιδρυσουν ξεχωριστή ειρήνη. Για τις ανάγκες της πολεμικής προσπάθειας, ο Τσώρτσιλ επέμενε στο αφήγημα πως δεν υπάρχουν καλοί Γερμανοί – θα μπορούσε μάλιστα να ισχυριστεί κανείς ότι έβρισκε έρεισμα η φράση «ο μόνος καλός Γερμανός είναι ο νεκρός Γερμανός». Ήταν κι αυτή η μονολιθικότητα μέρος της σατανικότητας του πολέμου.

Μα ο πόλεμος είχε λήξει πλέον. Κι έπρεπε να δει κανείς και την άλλη όψη των πραγμάτων, έστω κι αν η πλήρης, ανείπωτη διαστροφή του Γ΄ Ράιχ ερχόταν τώρα στο φως. Οι άνθρωποι άρχισαν να σκέφτονται ξανά με τον τρόπο που σκέφτονται οι άνθρωποι σε

καιρό ειρήνης, κι έτσι αποκτούσαν πάλι την ικανότητα να βλέπουν πέρα από το άσπρο-μαύρο του πολέμου και να διακρίνουν τις αποχρώσεις και τις σκιές, τα χρώματα και τις διαβαθμίσεις τους.

Έτσι, εκείνη τη μέρα στον Ιερό Ναό της Αγίας Τριάδος, στο Μπρόμπτον του Λονδίνου, λάμβανε χώρα μια τελετή μνήμης, ακατανόητη σε κάποιους. Για πολλούς άλλους, ήταν αηδιαστική και ενοχλητική, ιδιαίτερα για κείνους που είχαν χάσει αγαπημένα πρόσωπα στον πόλεμο. Η επιμνημόσυνη δέηση που τελούνταν εκείνη τη μέρα σε βρετανικό έδαφος και μεταδιδόταν από το BBC, ήταν για ένα Γερμανό που πέθανε τρεις μήνες νωρίτερα. Η είδηση του θανάτου του ξεπρόβαλε τόσο αργά μέσα από τον κουρνιαχτό του πολέμου, που μόλις πρόσφατα την πληροφορήθηκαν οι φίλοι και η οικογένειά του. Οι περισσότεροι εξ αυτών δεν ήξεραν τίποτα. Όμως εδώ στο Λονδίνο είχαν μαζευτεί εκείνοι οι λίγοι που γνώριζαν.

Στις πρώτες σειρές, ήταν καθισμένη η δίδυμη τριανταεννιάχρονη αδερφή του εκλιπόντος, μαζί με τον ημιεβραίο σύζυγό της και τις δύο κόρες τους. Είχαν ξεγλιστρήσει από τη Γερμανία πριν τον πόλεμο, διασχίζοντας τα σύνορα της Ελβετίας νύχτα, με αμάξι. Ο εκλιπών είχε συμμετάσχει στη διοργάνωση της παράνομης φυγής τους –μία από τις πιο αμελητέες παρεκκλίσεις του από την εθνικοσοσιαλιστική δεοντολογία– κι είχε βοηθήσει στην εγκατάστασή τους στο Λονδίνο. Είχε για φίλους ένα σωρό επιφα-